

Διερεύνηση της θεματικής ενότητας «Ιστορία και Πολιτισμός» στα προγράμματα σπουδών προσχολικής εκπαίδευσης: Μια συγκριτική μελέτη

Μαρία Κουλουρίδη

Εκπαιδευτικός ΠΕ02, Κάτοχος ΜΔΕ, Γυμνάσιο Νέας Αρτάκης
koulouridimaria@gmail.com

Αναστάσιος Σιάτρας

Επίκουρος Καθηγητής, Π.Τ.Π.Ε., Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
asiatras@uth.gr

➤ ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σκοπός της εργασίας είναι η συγκριτική διερεύνηση του τρόπου ένταξης της θεματικής ενότητας «*Ιστορία και Πολιτισμός*» στα προγράμματα σπουδών προσχολικής εκπαίδευσης. Στόχος είναι να μελετηθούν οι διαφοροποιήσεις της θεματικής ενότητας στα προγράμματα σπουδών, καθώς και να αναλυθούν οι μαθησιακοί στόχοι για την προώθηση αντιλήψεων, στάσεων και συμπεριφορών που αφορούν στην οικοδόμηση της πολιτισμικής ταυτότητας των μικρών παιδιών μέσω του ιστορικού γραμματισμού. Στο πλαίσιο κριτικής ποιοτικής έρευνας, μελετώνται οι μαθησιακοί στόχοι που συμπεριλαμβάνονται στο Πρόγραμμα Σπουδών Νηπιαγωγείου και στο Πρόγραμμα Σπουδών Προσχολικής Εκπαίδευσης, υπό το πρίσμα της αλληλεπίδρασης του αφηρημένου ακαδημαϊκού «λόγου» και του «λόγου» των καθημερινών πρακτικών εμπειριών. Πραγματοποιείται ανάλυση περιεχομένου σε τέσσερις άξονες που αφορούν στο Εννοιολογικό περιεχόμενο, τη Φύση περιεχομένου, τις Επιστημονικές μεθόδους και τα Κοινωνικο - επιστημονικά ζητήματα. Από τα αποτελέσματα προκύπτει ότι και στα δύο προγράμματα σπουδών υπερισχύει ο αφηρημένος ακαδημαϊκός «λόγος» που αναφέρεται στο εννοιολογικό περιεχόμενο της ιστορικής εκπαίδευσης. Επίσης, στο Πρόγραμμα Σπουδών Προσχολικής Εκπαίδευσης παρατηρείται προσπάθεια περιορισμού του εννοιολογικού περιεχομένου, παρά την ποσοτική αύξηση των μαθησιακών στόχων και τον εμπλουτισμό τους από τους υπόλοιπους άξονες ανάλυσης. Επίσης, αναδεικνύονται στοιχεία των αναλυτικών προγραμμάτων που συμβάλλουν στη διαμόρφωση της δημοκρατικής πολιτότητας, εστιάζοντας στον «λόγο» των καθημερινών πρακτικών εμπειριών των παιδιών στην προσχολική εκπαίδευση. Συμπερασματικά, υποστηρίζεται ότι η θεματική ενότητα «*Ιστορία και Πολιτισμός*» είναι σημαντικό να αναφέρεται στην προώθηση ιδεών για τον αλληλοσεβασμό και την αποδοχή της διαφορετικότητας στο πλαίσιο της κριτικής προσχολικής εκπαίδευσης.

Λέξεις-κλειδιά: Αναλυτικό Πρόγραμμα, Ανάλυση Περιεχομένου, Κριτική Εκπαίδευση, Προσχολική Ηλικία.

➤ ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα αναλυτικά προγράμματα αντανακλούν εκπαιδευτικές πολιτικές που διαμορφώνουν το περιεχόμενο και τις εφαρμογές τους στην εκπαιδευτική διαδικασία (Apple, 1993; Γρόλλιος, 2005). Ειδικότερα, στην προσχολική εκπαίδευση, τα μικρά παιδιά έρχονται για πρώτη φορά σε επαφή με θεσμοθετημένες παιδαγωγικές πρακτικές για τη συγκρότηση μαθησιακών ταυτοτήτων που επηρεάζονται σε μεγάλο βαθμό από τα εκάστοτε Προγράμματα Σπουδών (Π.Σ.) (Pechtelidis & Stamou, 2017; Πεχτελίδης, 2020). Από μεταρρυθμίσεις των Π.Σ. προσχολικής εκπαίδευσης προκύπτει ότι το θεματικό πεδίο «*Ιστορία και Πολιτισμός*» ενσωματώνεται σχετικά πρόσφατα ως ανεξάρτητο γνωστικό αντικείμενο στο νηπιαγωγείο που προωθεί την αλληλεπίδραση μεταξύ του αφηρημένου ακαδημαϊκού «λόγου» και του «λόγου» των καθημερινών πρακτικών εμπειριών (Μόκιας, Σιάτρας & Μιχαλοπούλου, 2023α), συμβάλλοντας στην ανάπτυξη ιστορικών και πολιτισμικών εμπειριών στα μικρά παιδιά (Ρεπούση, 2000; Ρεπούση, 2004).

Πιο συγκεκριμένα, ως αφηρημένος ακαδημαϊκός «λόγος» ορίζεται το περιεχόμενο των Π.Σ. που αφορά σε συστήματα ιστορικών και πολιτισμικών εννοιών που χαρακτηρίζονται ως θεωρητικά και ανελαστικά (Espinoso, 2005). Υποστηρίζεται ότι ο αφηρημένος ακαδημαϊκός «λόγος» συμβάλλει στην αποξένωση των μικρών παιδιών από την αλληλεπίδρασή τους με τις ιστορικές και πολιτισμικές αφηγήσεις που αναδεικνύονται από την καθημερινή ζωή και τα βιώματά τους (Ρεπούση, 2000; Μακαρατζής, 2017; Καραμανώλη, 2019; Ρεπούση, 2020; Τοπαλόγλου, 2022). Στην κατεύθυνση αυτή, η κατανόηση ιστορικών και πολιτισμικών εννοιών εστιάζει στην υιοθέτηση εξειδικευμένης ορολογίας και γεγονοτολογικού περιεχομένου, διαμορφώνοντας «σχολειοποιημένες» πρακτικές στην προσχολική εκπαίδευση μέσα από τη μετατροπή της διδασκαλίας της ιστορίας σε ένα περιχαρακωμένο θεματικό πεδίο του Π.Σ. (Ρεπούση, 2004; Σιάτρας, 2016; Καγιαδάκη, 2018).

Από την άλλη, ο «λόγος» των καθημερινών πρακτικών εμπειριών αναφέρεται στην αλληλεπίδραση των παιδιών με το ιστορικό - πολιτισμικό περιεχόμενο, συμβάλλοντας στην οικοδόμηση βασικών γνώσεων και ικανοτήτων (Ρεπούση, 2004; Γρόλλιος, 2022). Με αυτόν τον τρόπο, τα Π.Σ. τοποθετούν στο επίκεντρο τα ενδιαφέροντα των παιδιών, τις αρχικές τους ιδέες, τα βιώματα και τις ιδιαίτερες κοινωνικο - πολιτισμικές συνθήκες, διαμορφώνοντας ένα θεματικό πεδίο κατάλληλο προς διερεύνηση από παιδιά προσχολικής ηλικίας. Υποστηρίζεται ότι το θεματικό πεδίο «*Ιστορία και Πολιτισμός*» είναι σημαντικό να προσεγγίζεται βιωματικά, ενσωματώνοντας αξίες, πεποιθήσεις και εμπειρίες των μικρών παιδιών, με στόχο τη διαμόρφωση πολιτισμικά εμπλουτισμένης ιστορικής εκπαίδευσης που ενισχύει την αίσθηση της συνοχής της κοινότητας των παιδιών (Espinoso, 2005; Φαρδή, 2013). Στο πλαίσιο αυτό, τα μικρά παιδιά εμποτίζονται με ιστορικές και πολιτισμικές έννοιες άμεσα συνδεδεμένες με την καθημερινή τους ζωή, αναπτύσσοντας κριτική νοοτροπία και δημιουργικότητα για τις πολλαπλές ερμηνείες των ιστορικών και πολιτισμικών ζητημάτων (Καγιαδάκη, 2018; Καραμανώλη, 2019; Κουσερή, 2021; Τοπαλόγλου, 2022).

Λαμβάνοντας υπόψιν τα παραπάνω, σημαντικό είναι να διερευνηθούν οι βαθύτερες αιτίες, συνέπειες και αλλαγές που πραγματοποιούνται στο θεματικό πεδίο

«*Ιστορία και Πολιτισμός*» στο πλαίσιο της τεχνοκρατικής ιστορικής εκπαίδευσης (Seixas & Morton, 2013; Μακαρατζής, 2017; Καραμανώλη, 2019). Υπό το πρίσμα αυτό, η κριτική ανάλυση των μεταρρυθμίσεων των Π.Σ. μπορεί να συμβάλει στη διερεύνηση των Μαθησιακών Στόχων (Μ.Σ.) του θεματικού πεδίου, αλλά και των σχέσεων που αναπτύσσονται μεταξύ του αφηρημένου ακαδημαϊκού «λόγου» και του «λόγου» των καθημερινών πρακτικών εμπειριών. Ειδικότερα, τα ερευνητικά ερωτήματα της εργασίας είναι: (α) Ποιοι «λόγοι» προωθούνται στους Μ.Σ. του θεματικού πεδίου «*Ιστορία και Πολιτισμός*» στο Πρόγραμμα Σπουδών Νηπιαγωγείου (Π.Σ.Ν.) (Ι.Ε.Π., 2014) και στο Πρόγραμμα Σπουδών Προσχολικής Εκπαίδευσης (Π.Σ.Π.Ε.) (Ι.Ε.Π., 2021); (β) Ποιες βασικές γνώσεις και ικανότητες ενσωματώνονται στο περιεχόμενο με το οποίο καλούνται τα παιδιά προσχολικής ηλικίας να αλληλεπιδράσουν;

➤ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Η εργασία στοχεύει στην κριτική ανάλυση του θεματικού πεδίου «*Ιστορία και Πολιτισμός*» του Π.Σ.Ν. (Ι.Ε.Π., 2014) και του Π.Σ.Π.Ε. (Ι.Ε.Π., 2021) (που επικαιροποιήθηκε το 2023). Στο πλαίσιο ποιοτικής έρευνας, υλοποιείται ανάλυση περιεχομένου στους Μ.Σ. για τους «λόγους» και τις σχέσεις αλληλεπίδρασης που προκύπτουν στα δύο Π.Σ. (Bazzul, 2012; Πεχτελίδης, 2020; Μόκκας, Σιάτρας & Μιχαλοπούλου, 2023α). Ως μεθοδολογικό εργαλείο για τη διερεύνηση της λειτουργίας του περιεχομένου αξιοποιούνται τέσσερις άξονες ανάλυσης: *Εννοιολογικό περιεχόμενο*, *Φύση περιεχομένου*, *Επιστημονικές μέθοδοι* και *Κοινωνικο-επιστημονικά ζητήματα*. Η εν λόγω ανάλυση επιτρέπει την ανάδειξη δυναμικών που αναπτύσσονται μέσω της αλληλεπίδρασης του αφηρημένου ακαδημαϊκού «λόγου» και του «λόγου» των καθημερινών πρακτικών εμπειριών (Siatras & Koumaras, 2013).

Ειδικότερα, ο άξονας *Εννοιολογικό περιεχόμενο* εστιάζει στη διερεύνηση των σχέσεων που δημιουργούνται ανάμεσα στους Μ.Σ. για την εκμάθηση ιστορικών και πολιτισμικών εννοιών και όρων και στους Μ.Σ. που αναδεικνύουν τη συσχέτιση του περιεχομένου με την καθημερινή ζωή των παιδιών, συμβάλλοντας στην ολιστική προσέγγιση της ιστορικής γνώσης μέσα από την οικοδόμηση βιωματικών δράσεων (Φαρδή, 2013). Υποστηρίζεται ότι η ανάλυση των Μ.Σ. των Π.Σ., όσον αφορά στο εννοιολογικό περιεχόμενο, μπορεί να αναδείξει στοιχεία για τη διαμόρφωση συνθηκών για την ενδυνάμωση παιδιών να οικοδομήσουν βασικές γνώσεις και ικανότητες γύρω από το θεματικό πεδίο «*Ιστορία και Πολιτισμός*» στην προσχολική εκπαίδευση (Ρεπούση, 2000; Καραμανώλη, 2019).

Ο άξονας *Φύση περιεχομένου* εξετάζει αν οι Μ.Σ. προωθούν την ιστορική γνώση ως καθορισμένη και αδιαμφισβήτητη ή ως περιεχόμενο που μπορεί να βιωθεί, μετουσιωθεί και συσχετιστεί με την πολιτισμική πραγματικότητα των παιδιών (Skjaeveland, 2017). Με αυτόν τον τρόπο, η ανάλυση στον άξονα αυτόν επιτρέπει τη διερεύνηση της αλληλεπίδρασης των Μ.Σ. του θεματικού πεδίου «*Ιστορία και Πολιτισμός*» με την επιστήμη της ιστορίας, προσφέροντας ευκαιρίες για την ενίσχυση της δημιουργικότητας, την ανάπτυξη της φαντασίας και της ενδυνάμωσης της αυτενέργειας των μικρών παιδιών (Wrigley, 2018).

Στον άξονα *Επιστημονικές μέθοδοι*, το εργαλείο ανάλυσης αναφέρεται στους παράγοντες καλλιέργειας της ιστορικής σκέψης των μικρών παιδιών. Πιο συγκεκριμένα, διερευνάται το ενδεχόμενο οι Μ.Σ. να περιορίζουν το περιεχόμενο στην εξοικείωση των παιδιών με αφηρημένες ακαδημαϊκές πρακτικές που προσαρμόζονται κατά περίπτωση (π.χ. μαθαίνουν για σημαντικούς ανθρώπους ή εθνικά σύμβολα κ.ά.) (Βλαχάκη, 2022) ή προάγουν βασικές γνώσεις και ικανότητες για την ανάπτυξη της κριτικής νοοτροπίας, τη διατύπωση αξιολογικών κρίσεων, αλλά και την ενεργή εμπλοκή των παιδιών στην οικοδόμηση νέας γνώσης (Beghetto & Kaufman, 2010; Ίσαρη & Πουρκός, 2015).

Τέλος, στον άξονα *Κοινωνικό-επιστημονικά ζητήματα* εξετάζεται η συμβολή του θεματικού πεδίου «*Ιστορία και Πολιτισμός*» των Π.Σ. προσχολικής εκπαίδευσης στη δημιουργία νέων συσχετισμών με καθημερινά ζητήματα που ενισχύουν την αλλαγή στάσεων και συμπεριφορών των μικρών παιδιών για ευρύτερα κοινωνικά και πολιτισμικά στοιχεία. Με άλλα λόγια, στον άξονα αυτό μελετώνται κατά πόσο οι Μ.Σ. συμβάλλουν στην καλλιέργεια ουδέτερων και παθητικών στάσεων των μικρών παιδιών για ευρύτερα κοινωνικά ζητήματα με αποτέλεσμα να περιορίζεται η συμμετοχή τους σε ένα «αυτό-αναφορικό» σχολικό περιβάλλον ή αναδεικνύουν ως εκπαιδευτική προτεραιότητα την καλλιέργεια της ενεργούς πολιτότητας μέσα από την κινητοποίηση των μικρών παιδιών να συμμετέχουν και επενεργούν σε θέματα που σχετίζονται με την κοινωνία και τον πολιτισμό (Φαρδή, 2013; Rata, 2017; Cooper, 2018).

➤ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Στο τμήμα της εργασίας που ακολουθεί, παρουσιάζονται τα αποτελέσματα των αναλύσεων των Μ.Σ. δύο Π.Σ. Προσχολικής Εκπαίδευσης (Ι.Ε.Π., 2014; Ι.Ε.Π., 2021), που αναφέρονται στο θεματικό πεδίο «*Ιστορία και Πολιτισμός*».

Πιο συγκεκριμένα, στο Π.Σ.Ν. (Ι.Ε.Π., 2014) ταξινομούνται δεκατέσσερις (14) Μ.Σ. που διακρίνονται σε πέντε επιμέρους κατηγορίες: (α) «Ιστορία: Χρονολόγηση», (β) «Ιστορική ερμηνεία και έρευνα», (γ) «Ιστορική γνώση και κατανόηση», (δ) «Πολιτισμός: τοπικά ήθη και έθιμα και παραδόσεις», (ε) «Πολιτισμός: Συνήθειες και παραδόσεις οικογενειών». Αντίστοιχα, στο Π.Σ.Π.Ε. (Ι.Ε.Π., 2021) εντοπίζονται δεκαέξι (16) Μ.Σ. στο θεματικό πεδίο «*Ιστορία και Πολιτισμός*» που διακρίνονται σε τρεις επιμέρους κατηγορίες: (α) «Κατανόηση της ανθρώπινης δράσης και εξοικείωση με τον χρόνο», (β) «Ανάπτυξη ιστορικής αντίληψης», (γ) «Γνωριμία με τις συνήθειες, τα ήθη, τα έθιμα και τις παραδόσεις».

Πίνακας 1. Συγκριτική ανάλυση Μ.Σ. του Π.Σ.Ν. (Ι.Ε.Π., 2014)
και του Π.Σ.Π.Ε. (Ι.Ε.Π., 2021)

Πρόγραμμα Σπουδών Προσχολικής Εκπαίδευσης		Άξονες Ανάλυσης							
ΙΕΠ, 2014	ΙΕΠ, 2021	Εννοιολογικό περιεχόμενο		Φύση περιεχομένου		Επιστημονικές μέθοδοι		Κοινωνικο- επιστημονικά ζητήματα	
Μαθησιακοί Στόχοι									
I.1	I.1	✓	✓	-	✓	-	-	-	-
I.2	I.1	✓	✓	-	✓	-	-	-	-
I.3	I.2	✓	-	✓		✓	✓	✓	-
I.4	I.3	✓	-	✓	✓	-	-	✓	✓
(χωρίς αντιστοιχία)	I.4	-	-	-	✓	-	-	-	✓
I.5	I.5	✓	-	✓	-	✓	✓	✓	-
I.5	I.6	✓	✓	✓	-	✓	-	✓	-
I.6	I.7	-	✓	✓	-	✓	✓	-	-
I.7	(χωρίς αντιστοιχία)	-	-	✓	-	✓	-	✓	-
(χωρίς αντιστοιχία)	I.8	-	-	-	✓	-	✓	-	-
I.8	I.9	✓	✓	✓	-	-	✓	✓	✓
I.9	I.9	✓	✓	✓	-	✓	✓	✓	✓
I.10	I.10	✓	✓	-	✓	-	✓	-	✓
I.11	I.11	✓	✓	-	-	-	-	-	-
I.12	I.12	✓	✓	✓	✓	-	-	✓	✓
I.13	I.13	✓	✓	✓	✓	-	-	✓	-
I.14	I.14	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
(χωρίς αντιστοιχία)	I.15	-	-	-	✓	-	✓	-	✓
(χωρίς αντιστοιχία)	I.16	-	-	-	✓	-	✓	-	-
Ειδικές αναφορές Μ.Σ.		12	11	11	11	7	10	10	8

Εννοιολογικό περιεχόμενο

Από τον πίνακα 1 προκύπτει ότι στον άξονα *Εννοιολογικό περιεχόμενο* ταξινομούνται δώδεκα (12) ειδικές αναφορές Μ.Σ. του Π.Σ.Ν. (Ι.Ε.Π., 2014) και έντεκα (11) ειδικές αναφορές Μ.Σ. του Π.Σ.Π.Ε. (Ι.Ε.Π., 2021). Από την ανάλυση των Π.Σ. γίνεται αντιληπτό ότι οι Μ.Σ. στον συγκεκριμένο άξονα δίνουν έμφαση στην εννοιολογική οριοθέτηση και αποσαφήνιση χρονικών και ιστορικών εννοιών για την εξοικείωση των μικρών παιδιών με το γνωστικό αντικείμενο της ιστορίας, την εξέλιξη της ιστορικής επιστήμης στο χρόνο και στο χώρο, χωρίς οι Μ.Σ. στην πλειονότητά τους να

υποστηρίζουν την αναζήτηση ιστορικών στοιχείων στο οικογενειακό και άμεσο περιβάλλον των παιδιών, στις βιωματικές τους εμπειρίες και στην καθημερινότητά τους.

Πιο συγκεκριμένα, στο Π.Σ.Ν. (Ι.Ε.Π., 2014) παρατηρείται σημαντική εμφάνιση του αφηρημένου ακαδημαϊκού «λόγου» στους Μ.Σ. που δε σχετίζονται με την καθημερινή ζωή των μικρών παιδιών και δεν αναφέρονται σε βιωματικές εμπειρίες μάθησης. Με αυτόν τον τρόπο, τα μικρά παιδιά καλούνται να οικειοποιηθούν ακαδημαϊκούς όρους αναφορικά με τον χρόνο που δεν εντάσσονται στον πολιτισμικό τους περίγυρο (π.χ. «*Να κατανοούν [...] έννοιες που αφορούν το χρόνο και να χρησιμοποιούν την αντίστοιχη ορολογία*», Ι.Ε.Π., 2014: 271). Επίσης, το Π.Σ.Ν. φαίνεται να εστιάζει στη χρονική βαθμίδα του παρελθόντος διαμέσου αφηρημένων εννοιών που πρέπει να αποστηθίσουν μηχανιστικά τα μικρά παιδιά (π.χ. «*Να αναγνωρίζουν ότι υπάρχουν σημαντικοί άνθρωποι και γεγονότα που τιμά η Ελλάδα από το παρελθόν της*», Ι.Ε.Π., 2014: 274-275). Αντίθετα, σε ορισμένους Μ.Σ. του Π.Σ.Ν. αναδεικνύεται ο «λόγος» των καθημερινών πρακτικών εμπειριών, με βάση τον οποίο τα μικρά παιδιά μπορούν να έρθουν σε επαφή με ζητήματα και καταστάσεις που βιώνουν στη ζωή τους, αντιλαμβάνοντας την έννοια του χρόνου ως μια μεταβαλλόμενη διεργασία (π.χ. «*Να κατανοήσουν ότι κάποια πράγματα ή καταστάσεις αλλάζουν με το πέρασμα του χρόνου ενώ άλλα παραμένουν ίδια*», Ι.Ε.Π., 2014: 274). Στην ίδια κατεύθυνση, οι Μ.Σ. του Π.Σ.Ν. δίνουν έμφαση στην αναγνώριση και επεξεργασία πολιτισμικών στοιχείων που αφορούν στα ήθη, έθιμα και παραδόσεις στα οποία μούονται τα μικρά παιδιά (π.χ. «*Να γνωρίσουν τα ήθη, τα έθιμα και τις παραδόσεις του τόπου τους*», Ι.Ε.Π., 2014: 276), αναγνωρίζοντας το γεγονός ότι κάθε οικογένεια έχει διαφορετικές συνήθειες, έθιμα και πρακτικές (π.χ. «*Να κατανοήσουν ότι όλες οι οικογένειες έχουν τις δικές τους συνήθειες και ακολουθούν τα έθιμα και τις παραδόσεις που επιλέγουν*», Ι.Ε.Π., 2014: 277).

Όσον αφορά στο Π.Σ.Π.Ε. (Ι.Ε.Π., 2021), από την ανάλυση των δεδομένων για τον άξονα *Εννοιολογικό περιεχόμενο* παρατηρείται η χρήση του ακαδημαϊκού «λόγου» που προωθεί αφηρημένο εννοιολογικό περιεχόμενο εστιάζοντας στο παρελθόν, το παρόν και το μέλλον, χωρίς αυτό να συνάδει με την ηλικία και τα βιώματα των μικρών παιδιών (π.χ. «*Να αναγνωρίζουν κοινά στοιχεία σε σημαντικούς ανθρώπους, σε «πράγματα» και καταστάσεις στη διάρκεια του χρόνου*», Ι.Ε.Π., 2021: 52). Αυτές οι «άκαμπτες» πρακτικές του αφηρημένου «λόγου» εντοπίζονται και σε άλλα σημεία του Π.Σ.Π.Ε. (Ι.Ε.Π., 2021), όπου τα μικρά παιδιά καλούνται μέσω της περιγραφικής διαδικασίας να δώσουν πληροφορίες τόσο για πολιτισμικές παραδόσεις, όσο και για θρησκευτικά εθιμοτυπικά (π.χ. «*Να περιγράψουν έθιμα και παραδόσεις που σχετίζονται με τον κύκλο της ζωής και τους θρησκευτικούς εορτασμούς*», Ι.Ε.Π., 2021: 53). Την ίδια στιγμή, το εννοιολογικό περιεχόμενο το οποίο αντανάκλα και τη γνώση που απαιτείται να κατακτήσουν τα μικρά παιδιά, επιφορτίζεται συγκριτικά με το Π.Σ.Ν. (Ι.Ε.Π., 2014), αφού, εκτός από την ιστορία και τα σύμβολα του τόπου τους, ζητείται επιπρόσθετα να γνωρίζουν την ιστορία άλλων λαών και να αναγνωρίζουν τα σύμβολά τους, διακρίνοντας έθιμα και παραδόσεις σε επιμέρους πολιτισμικά περιβάλλοντα (π.χ. «*Να μάθουν για την ιστορία του τόπου τους και άλλων λαών [...] να διακρίνουν εθνικά σύμβολα της Ελλάδας και άλλων χωρών*», Ι.Ε.Π., 2021: 52). Επίσης, από την ανάλυση προκύπτει ότι οι Μ.Σ. του Π.Σ.Π.Ε. (Ι.Ε.Π., 2021) προωθούν τη διατύπωση

ερωτήσεων και εννοιολογήσεων για γεγονότα που απαιτούν εξειδικευμένες ιστορικές γνώσεις που δε σχετίζονται με το άμεσο παρελθόν ή/ και παρόν παιδιών προσχολικής ηλικίας (π.χ. «*Τι θα άλλαζε στο παρόν αν κάτι γινόταν διαφορετικά στο παρελθόν, σε σχέση με τα ιστορικά γεγονότα*», Ι.Ε.Π., 2021: 52).

Φύση περιεχομένου

Στον δεύτερο άξονα, *Φύση περιεχομένου*, συμπεριλαμβάνονται (βλ. πίνακα 1) έντεκα (11) ειδικές αναφορές Μ.Σ. στο Π.Σ.Ν. (Ι.Ε.Π., 2014) και έντεκα (11) ειδικές αναφορές Μ.Σ. στο Π.Σ.Π.Ε. (Ι.Ε.Π., 2021). Από την ανάλυση των Μ.Σ. των δύο Π.Σ. προκύπτει ότι τα παιδιά καλούνται σε μεγάλο βαθμό να αναπτύξουν την κριτική τους ικανότητα για την αλληλεπίδραση του παρελθόντος με το παρόν και το μέλλον, καθώς και να εμπλακούν ενεργά στη συλλογή και επεξεργασία στοιχείων. Υπάρχουν, όμως, περιπτώσεις όπου αυτές οι ικανότητες επιδιώκεται να καλλιεργηθούν μέσα από τη μάθηση εννοιών και την αποστήθιση γεγονότων που δε συνδέονται με την κοινωνική ζωή των μικρών παιδιών.

Ειδικότερα, στο Π.Σ.Ν. (Ι.Ε.Π., 2014) τα παιδιά καλούνται να δημιουργούν συσχετισμούς ανάμεσα σε ανθρώπους, καταστάσεις και πράγματα (π.χ. «*Να συσχετίζουν γεγονότα, πρόσωπα, εικόνες και αντικείμενα*», Ι.Ε.Π., 2014: 271-272) και να είναι σε θέση να αποκτούν αίσθηση αναφορικά με τον χρόνο και τις βαθμίδες του (π.χ. «*Να αναπτύξουν μια αρχική αίσθηση χρονολόγησης*», Ι.Ε.Π., 2014: 272). Επίσης, τα μικρά παιδιά θα πρέπει να μπορούν να θέτουν ερωτήματα για το άμεσο παρελθόν και να επιχειρούν να δίνουν απαντήσεις (π.χ. «*Να διατυπώνουν ερωτήματα για το άμεσο παρελθόν [...] να δίνουν απαντήσεις*», Ι.Ε.Π., 2014: 273). Παράλληλα, μέσω της αξιοποίησης εκπαιδευτικού υλικού που προτείνεται στο Π.Σ.Ν. (Ι.Ε.Π., 2014), τα μικρά παιδιά μπορούν να αλληλεπιδρούν με υλικά και άυλα στοιχεία που αναφέρονται στο παρελθόν, αξιοποιώντας διαφορετικές οπτικές. Με αυτόν τον τρόπο μπορούν να αντιληφθούν ότι το παρελθόν αντανακλάται στο παρόν, μέσα από την επεξεργασία αντικειμένων με τα οποία έρχονται σε καθημερινή επαφή (π.χ. «*Να [...] μάθουμε για το παρελθόν [...] με προφορικές αφηγήσεις, φωτογραφίες, αντικείμενα, αφίσες, βιβλία κλπ.*», Ι.Ε.Π., 2014: 272). Κάτι ανάλογο παρατηρείται και στις διαφοροποιημένες πρακτικές κάθε οικογένειας όσον αφορά στα ήθη, έθιμα και παραδόσεις, εντοπίζοντας ομοιότητες και διαφορές στην καθημερινότητα και στην κουλτούρα ατόμων με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο (π.χ. «*Να γνωρίσουν τα ήθη, τα έθιμα και τις παραδόσεις του τόπου τους*», «*Να κατανοήσουν ότι όλες οι οικογένειες έχουν τις δικές τους συνήθειες [...] που επιλέγουν*», Ι.Ε.Π., 2014: 276-277). Ομοίως, από την ανάλυση προκύπτει ότι τα μικρά παιδιά πρέπει να είναι σε θέση να αναγνωρίζουν τον διαφορετικό τρόπο ζωής κατά το παρελθόν, χωρίς όμως η μαθησιακή διαδικασία να αφορά βιωματικές εμπειρίες με ετερογενή πολιτισμικά περιβάλλοντα (π.χ. «*Να αναγνωρίζουν ότι οι άνθρωποι και ειδικότερα τα παιδιά ζούσαν [...] διαφορετικά [...] στο παρελθόν*», Ι.Ε.Π., 2014: 273-274).

Όσον αφορά στο Π.Σ.Π.Ε. (Ι.Ε.Π., 2021), από την ανάλυση των Μ.Σ. διαφαίνεται προσπάθεια συσχετισμού των δράσεων των μικρών παιδιών με τον χρόνο και

τις έννοιές του «στο πλαίσιο της οικείας ανθρώπινης δραστηριότητας» (Ι.Ε.Π., 2021: 52). Παράλληλα, το Π.Σ.Π.Ε. δίνει έμφαση στην ολόπλευρη διερεύνηση επιμέρους ζητημάτων από τα μικρά παιδιά (π.χ. «*Να διακρίνουν κοινά στοιχεία και διαφορές στα έθιμα [...] να περιγράφουν έθιμα και παραδόσεις*», Ι.Ε.Π., 2021: 53), καθώς και στην αναπαράσταση του περιεχομένου σε «*γιορτές και τοπικές δράσεις*» (Ι.Ε.Π., 2021: 53). Επίσης, είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι προωθείται η καλλιέργεια αξιών και στάσεων στα μικρά παιδιά αναφορικά με στοιχεία της τοπικής ιστορίας (π.χ. «*Να σέβονται την ιστορική, πολιτιστική και θρησκευτική κληρονομιά του τόπου τους και των άλλων λαών*», Ι.Ε.Π., 2021: 53) και η ανάπτυξη μιας κοινωνικο-πολιτισμικής νοστοροπίας που προάγει τη συνεργασία και την επικοινωνία, κάμπτοντας στοιχεία που αναφέρονται σε στερεοτυπικές αντιλήψεις και τη μισαλλοδοξία (π.χ. «*Να επικοινωνούν και να συνεργάζονται με παιδιά από άλλα σχολεία [...] στην Ελλάδα και στον κόσμο*», Ι.Ε.Π., 2021: 53).

Επιστημονικές μέθοδοι

Στον άξονα *Επιστημονικές μέθοδοι* αναλύονται (βλ. πίνακα 1) επτά (7) ειδικές αναφορές Μ.Σ. του Π.Σ.Ν. (Ι.Ε.Π., 2014) και δέκα (10) ειδικές αναφορές Μ.Σ του Π.Σ.Π.Ε. (Ι.Ε.Π., 2021). Από την ανάλυση φαίνεται να επιχειρείται η ενθάρρυνση των μικρών παιδιών να επεξεργαστούν ιστορικά γεγονότα, ώστε να αντιληφθούν την πολιτισμική τους ταυτότητα, τη μοναδικότητα αλλά και την ετερότητα που ενυπάρχει ακόμα και σε μικρές μαθησιακές κοινότητες ή/ και σε ευρύτερα κοινωνικά σύνολα. Η προσπάθεια αυτή, ωστόσο, φαίνεται να είναι αποκομμένη από την κοινωνική πρακτική με την οποία τα παιδιά αλληλεπιδρούν καθημερινά.

Ειδικότερα, στο Π.Σ.Ν. (Ι.Ε.Π., 2014), οι Μ.Σ. επικεντρώνονται στην καλλιέργεια ικανοτήτων που αφορούν στη διερεύνηση και στον συσχετισμό δεδομένων κυρίως από το παρελθόν, αλλά και το παρόν (π.χ. «*Να αναγνωρίζουν ότι οι άνθρωποι [...] έκαναν διαφορετικά πράγματα στο παρελθόν*» Ι.Ε.Π., 2014: 272). Ωστόσο, από την ανάλυση προκύπτει ότι οι ικανότητες αυτές δεν παρουσιάζουν συνάφεια με την καθημερινή ζωή των μικρών παιδιών, αλλά αντανακλούν την επιστημονική γνώση εστιάζοντας στο ιστορικό περιεχόμενο (π.χ. «*Να αρχίσουν να κατανοούν ότι μπορούμε να μάθουμε για το παρελθόν με πολλούς τρόπους και μέσα*», Ι.Ε.Π., 2014: 272). Ομοίως, το Π.Σ.Ν. (Ι.Ε.Π., 2014) φαίνεται να εξυπηρετεί ακαδημαϊκούς σκοπούς, αφού κατά κύριο λόγο το περιεχόμενό του εστιάζει στην αναγνώριση ομοιοτήτων και διαφορών μεταξύ συνηθειών, εθίμων και παραδόσεων διαφορετικών πολιτισμικών καταβολών, χωρίς κατά ανάγκη τα στοιχεία αυτά να αντανακλώνται στις υπάρχουσες πολυπολιτισμικές τάξεις (π.χ. «*Να αναγνωρίζουν κοινά στοιχεία και διαφορές στα έθιμα, στις καθημερινές συνήθειες και στην παράδοση ατόμων που προέρχονται από διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα*», Ι.Ε.Π., 2014: 278). Από την άλλη μεριά, αξίζει να αναφερθεί ότι εμφανίζεται ο «λόγος» των καθημερινών πρακτικών εμπειριών όπου τα μικρά παιδιά καλούνται να διατυπώνουν ερωτήματα για ζητήματα που αφορούν στο άμεσο παρελθόν, επιχειρώντας να τα απαντήσουν (π.χ. «*Να διατυπώνουν ερωτήματα και να προσπαθούν να δίνουν απαντήσεις*», Ι.Ε.Π., 2014: 273). Η αμεσότητα που ανα-

δεικνύεται στο Π.Σ.Ν. (Ι.Ε.Π., 2014) δίνει την ευκαιρία να αναδειχθούν παραδείγματα από τα βιώματα των μικρών παιδιών, προκειμένου να αναπτυχθεί η κριτική τους ικανότητα, χωρίς αυτά να επικεντρώνονται περιοριστικά στο περιεχόμενο.

Στο Π.Σ.Π.Ε. (Ι.Ε.Π., 2021), στον ίδιο άξονα, παρατηρείται ότι οι Μ.Σ. εστιάζουν αντίστοιχα στον ακαδημαϊκό «λόγο», που είναι αφηρημένος και αποκομμένος από την καθημερινότητα των μικρών παιδιών. Από την ανάλυση προκύπτει ότι τα παιδιά καλούνται να συλλέγουν και να επεξεργάζονται πληροφορίες για το παρελθόν, στοιχεία που προϋποθέτουν την αφομοίωση εννοιολογικού περιεχομένου που διαχωρίζεται σε ιστορικές περιόδους (π.χ. «*Να συλλέγουν στοιχεία για γεγονότα, πρόσωπα και δεδομένα από το παρελθόν*», Ι.Ε.Π., 2021: 52). Στην ίδια κατεύθυνση, το Π.Σ.Π.Ε. (Ι.Ε.Π., 2021) δίνει έμφαση στη διατύπωση ερωτήσεων (π.χ. «*Να διατυπώνουν ερωτήματα που αφορούν ιστορικά γεγονότα*», Ι.Ε.Π., 2021: 52), αλλά και υποθέσεων από τα μικρά παιδιά αναφορικά με τις αλλαγές στο παρόν σε περίπτωση που τα ιστορικά γεγονότα διαμορφώνονταν με άλλο τρόπο στον χρόνο (π.χ. «*Να διατυπώνουν υποθέσεις για το τι θα άλλαζε στο παρόν αν κάτι γινόταν διαφορετικά στο παρελθόν, σε σχέση με τα ιστορικά γεγονότα*», Ι.Ε.Π., 2021: 52). Παράλληλα, το Π.Σ.Π.Ε. (Ι.Ε.Π., 2021) διασφαλίζει το πλαίσιο συνεργασίας για τη διεκπεραίωση ομαδικών δράσεων που σχετίζονται με εορτασμούς και ιστορικά γεγονότα (π.χ. «*Να συνεργάζονται για την οργάνωση δράσεων που αφορούν αναπαράστασεις ιστορικών γεγονότων και εορτασμούς*», Ι.Ε.Π., 2021: 52). Υπό το πρίσμα αυτό, οι Μ.Σ. δίνουν έμφαση στην ανάπτυξη επικοινωνίας με άλλους ανθρώπους, προκειμένου τα μικρά παιδιά να κατανοούν συνήθειες που μπορεί να υπάρχουν στην καθημερινότητά τους, σε παραδόσεις και έθιμα, ιδίως όταν προέρχονται από ποικίλα πολιτισμικά περιβάλλοντα (π.χ. «*Να επικοινωνούν [...] με παιδιά [...] και τις οικογένειές τους, στην Ελλάδα και τον κόσμο για να γνωρίσουν τις συνήθειές τους*», Ι.Ε.Π., 2021: 53).

Κοινωνικο-επιστημονικά ζητήματα

Στον άξονα *Κοινωνικο - επιστημονικά ζητήματα*, από την ανάλυση (βλ. πίνακα 1) προκύπτουν δέκα (10) ειδικές αναφορές Μ.Σ. στο Π.Σ.Ν. (Ι.Ε.Π., 2014) και οκτώ (8) ειδικές αναφορές Μ.Σ. στο Π.Σ.Π.Ε. (Ι.Ε.Π., 2021). Στον άξονα αυτό εντάσσονται Μ.Σ. που ωθούν την ανάδειξη ικανοτήτων όπως είναι η συμμετοχικότητα, η ανάληψη πρωτοβουλιών και ο σεβασμός της ποικιλομορφίας. Μέσα από την εξοικείωση με αντίστοιχες δράσεις και διαδικασίες, τα μικρά παιδιά αναμένεται να αναπτύξουν ενεργό ρόλο στη διαμόρφωση της κοινότητάς τους.

Ειδικότερα, στο Π.Σ.Ν. (Ι.Ε.Π., 2014) στον άξονα *Κοινωνικο - επιστημονικά ζητήματα* εντοπίζονται Μ.Σ. που σχετίζονται με την ανάδειξη ικανοτήτων των μικρών παιδιών σε θέματα προώθησης της πολιτότητας και της ενεργούς εμπλοκής τους σε καταστάσεις που αφορούν στην κοινωνική πραγματικότητα. Τα μικρά παιδιά καλούνται να εσιάσουν σε συγκεκριμένα στοιχεία, κατανοώντας ότι μέσω καθημερινών ερεθισμάτων μπορούν να αντλούν πληροφορίες για το παρελθόν (π.χ. «*Να αρχίσουν να κατανοούν ότι μπορούμε να μάθουμε για το παρελθόν με πολλούς τρόπους και μέσα*», Ι.Ε.Π., 2014: 272). Με αυτόν τον τρόπο, είναι σε θέση να αντιληφθούν ότι

με την πάροδο του χρόνου κάποιες καταστάσεις αλλάζουν ή παραμένουν ίδιες (π.χ. «*Να κατανοήσουν ότι κάποια πράγματα ή καταστάσεις αλλάζουν με το πέρασμα του χρόνου ενώ άλλα παραμένουν ίδια*», Ι.Ε.Π., 2014: 273-274). Επιπρόσθετα, από την ανάλυση προκύπτει ότι οι Μ.Σ. αναφέρονται σε ζητήματα που σχετίζονται άμεσα με την καθημερινή ζωή των μικρών παιδιών και της κοινωνίας ευρύτερα, με στόχο να επεξεργαστούν τη δική τους πολιτισμική παράδοση (π.χ. «*Να γνωρίσουν τα ήθη, έθιμα και τις παραδόσεις του τόπου τους*», Ι.Ε.Π., 2014: 276), καθώς και να αποδομήσουν στερεότυπα και προκαταλήψεις. Με άλλα λόγια, στο επίκεντρο βρίσκεται η ανάπτυξη νέων στάσεων και συμπεριφορών που σχετίζονται με την ετερότητα και την ελευθερία δράσης και σκέψης (π.χ. «*Να κατανοήσουν ότι όλες οι οικογένειες έχουν τις δικές τους συνήθειες και ακολουθούν τα έθιμα και τις παραδόσεις που επιλέγουν*», Ι.Ε.Π., 2014: 277).

Ομοίως, στο Π.Σ.Π.Ε. (Ι.Ε.Π., 2021), στον άξονα *Κοινωνικό - επιστημονικά ζητήματα*, από τους Μ.Σ. προκύπτει ότι τα μικρά παιδιά καλούνται να ξεχωρίσουν το παρόν από το παρελθόν, συνδέοντας πληροφορίες με το «σήμερα» και το «τώρα» (π.χ. «*Να [...] συνδέουν με το παρόν, αναπτύσσοντας μια αίσθηση χρονολόγησης*», Ι.Ε.Π., 2021: 52). Επιπλέον, τα παιδιά έχουν την ευκαιρία να ενδυναμώσουν την κριτική τους ικανότητα, κάνοντας υποθέσεις για το παρόν που βιώνουν, συγκριτικά με το παρελθόν και τη σημασία του (π.χ. «*Να εκτιμούν τη σημασία του παρελθόντος στην κατανόηση και εκτίμηση μιας παροντικής κατάστασης*», Ι.Ε.Π., 2021: 52). Επίσης, οι Μ.Σ. εστιάζουν στην ανάδειξη της αλληλεπίδρασης των παιδιών με έννοιες όπως η πολιτισμική ποικιλομορφία με τις προεκτάσεις της (π.χ. «*Να διακρίνουν κοινά στοιχεία και διαφορές στα έθιμα, στις καθημερινές συνήθειες και στις παραδόσεις ατόμων που προέρχονται από διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα*», Ι.Ε.Π., 2021: 53), υιοθετώντας παράλληλα στάσεις συνεργασίας και επικοινωνίας με «άλλους» (π.χ. «*Να επικοινωνούν και να συνεργάζονται με παιδιά από άλλα σχολεία και τις οικογένειές τους στην Ελλάδα και τον κόσμο για να γνωρίσουν τις συνήθειές τους*», Ι.Ε.Π., 2021: 53). Με αυτόν τον τρόπο, το Π.Σ.Π.Ε. (Ι.Ε.Π., 2021) υποστηρίζει τα μικρά παιδιά να αναπτύξουν την πολιτισμική τους ταυτότητα, ενισχύοντας την εκτίμηση και τον σεβασμό για έννοιες όπως η πολιτότητα και ετερότητα.

➤ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Από τη συγκριτική θεώρηση των αποτελεσμάτων όσον αφορά στο θεματικό πεδίο «*Ιστορία και Πολιτισμός*» του Π.Σ.Ν. (Ι.Ε.Π., 2014) και του Π.Σ.Π.Ε. (Ι.Ε.Π., 2021) αναδεικνύονται αλληλεπιδράσεις μεταξύ του αφηρημένου ακαδημαϊκού «λόγου» που εστιάζει στην κατάκτηση ιστορικών γεγονότων από τα μικρά παιδιά και του «λόγου» των καθημερινών πρακτικών εμπειριών που αναφέρεται στην ανάπτυξη βιωματικών εμπειριών των παιδιών προσχολικής ηλικίας που σχετίζονται με ιστορικό - πολιτισμικά ζητήματα.

Πίνακας 2. Ειδικές αναφορές Μ.Σ. και ποσοστά ανά άξονα συγκριτικής ανάλυσης

Πρόγραμμα Σπουδών Άξονες ανάλυσης	Π.Σ.Ν. (2014)		Π.Σ.Π.Ε. (2021)	
	Ειδικές αναφορές Μ.Σ.	Ποσοστό %	Ειδικές αναφορές Μ.Σ.	Ποσοστό %
Εννοιολογικό περιεχόμενο	12	30%	11	27,5%
Φύση περιεχομένου	11	27,5%	11	27,5%
Επιστημονικές μέθοδοι	7	17,5%	10	25%
Κοινωνικό-επιστημονικά ζητήματα	10	25%	8	20%
Σύνολο	40	100%	40	100%

Όπως προκύπτει από τον πίνακα 2, στο Π.Σ.Ν. (Ι.Ε.Π., 2014) παρατηρείται εμφανής ανάδειξη του εννοιολογικού περιεχομένου στην πλειονότητα (30%) των ειδικών αναφορών Μ.Σ., ενώ έπονται οι άξονες φύση περιεχομένου (27,5%), κοινωνικο - επιστημονικά ζητήματα (25%) και επιστημονικές μέθοδοι (17,5%). Από την άλλη, στο Π.Σ.Π.Ε. (Ι.Ε.Π., 2021) παρουσιάζεται ισοκαταμερισμός (27,5%) των ειδικών αναφορών Μ.Σ. στο εννοιολογικό περιεχόμενο και τη φύση περιεχομένου, ενώ ακολουθούν οι άξονες επιστημονικές μέθοδοι (25%) και κοινωνικο - επιστημονικά ζητήματα (20%). Από τη συγκριτική θεώρηση των αποτελεσμάτων για τα δύο Π.Σ. (Ι.Ε.Π., 2014; Ι.Ε.Π., 2021) καταγράφεται μείωση της εμφάνισης των ειδικών αναφορών Μ.Σ. στο εννοιολογικό περιεχόμενο και τα κοινωνικο-επιστημονικά ζητήματα, αύξησή τους στις επιστημονικές μέθοδοι και αμετάβλητη διατήρησή τους στη φύση περιεχομένου.

Από τα αποτελέσματα της έρευνας, υποστηρίζεται ότι ο αφηρημένος ακαδημαϊκός «λόγος» υπερισχύει του «λόγου» των καθημερινών πρακτικών εμπειριών, παρά το γεγονός ότι οι Μ.Σ. ως επί το πλείστον αντιστοιχίζονται μεταξύ των δύο Π.Σ., με τη διαφορά ότι στο Π.Σ.Π.Ε. (Ι.Ε.Π., 2021) εμφανίζεται πρόσθετο περιεχόμενο που εστιάζει στην εξοικείωση των μικρών παιδιών με άλλα έθνη, πολιτισμούς, ήθη, έθιμα και παραδόσεις. Επιπλέον, αναφέρεται ότι ο αφηρημένος ακαδημαϊκός «λόγος» υπερισχύει στο εννοιολογικό περιεχόμενο του Π.Σ.Ν. (Ι.Ε.Π., 2014), ενώ αυτός περιορίζεται στο Π.Σ.Π.Ε (Ι.Ε.Π., 2021) στους υπόλοιπους άξονες ανάλυσης. Επίσης, σημειώνεται ότι το υψηλό ποσοστό εμφάνισης του εννοιολογικού περιεχομένου στους Μ.Σ. των δύο Π.Σ. συνάδει με αποτελέσματα άλλων ερευνών (βλ. Bassok & Latham, 2014), ευρήματα που καταδεικνύουν την προσπάθεια εντατικοποίησης του περιεχομένου που αναφέρεται στην προσχολική ηλικία, δίχως να λαμβάνεται υπόψη η συνάφειά του με τη βιωματική μάθηση και τις βασικές γνώσεις και ικανότητες που είναι σημαντικό να καλλιεργούνται στο νηπιαγωγείο (Φαρδής, 2013; Μόκιας, Σιάτρας & Μιχαλοπούλου, 2023β). Τέλος, από τα αποτελέσματα της έρευνας προκύπτει ότι στο Π.Σ.Π.Ε. (Ι.Ε.Π., 2021) έχουν προστεθεί Μ.Σ. που μπορούν να συμβάλουν στην

ενδυνάμωση της κριτικής επιστημονικής νοοτροπίας των μικρών παιδιών, καλλιεργώντας ταυτόχρονα τη συνεργατική δουλειά, την κατανόηση και αποδοχή της ποικιλομορφίας, στοιχεία που είναι απαραίτητα για την ανάπτυξη της δημοκρατικής πολιτότητας στη σύγχρονη κοινωνία (Κουσερή, 2021; Βλαχάκη, 2022).

➤ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην εργασία διερευνήθηκε η αλληλεπίδραση των «λόγων» που αναδεικνύονται στους Μ.Σ. του θεματικού πεδίου «*Ιστορία και Πολιτισμός*» του Π.Σ.Ν. (Ι.Ε.Π., 2014) και του Π.Σ.Π.Ε. (Ι.Ε.Π., 2021). Για την πραγματοποίηση της ανάλυσης αξιοποιήθηκαν τέσσερις άξονες που αναφέρονται στο *Εννοιολογικό περιεχόμενο, τη Φύση περιεχομένου, τις Επιστημονικές μεθόδους* και τα *Κοινωνικο-επιστημονικά ζητήματα* (Siatras & Koumaras, 2013). Από τα αποτελέσματα της έρευνας παρατηρήθηκε ότι στο Π.Σ.Ν (Ι.Ε.Π. 2014) υπερισχύει σημαντικά ο αφηρημένος ακαδημαϊκός «λόγος» στους τέσσερις άξονες ανάλυσης, ενώ στο Π.Σ.Π.Ε. (Ι.Ε.Π., 2021), αν και περιορίζεται ο βαθμός εμφάνισής του, εξακολουθεί να εστιάζει σε περιεχόμενο που δε συμβαδίζει με τα καθημερινά βιώματα παιδιών προσχολικής ηλικίας. Υποστηρίζεται ότι η δημιουργία ενός νέου αναλυτικού προγράμματος είναι σημαντικό να υλοποιείται μετά από αξιολόγηση εφαρμογών στο νηπιαγωγείο (π.χ. παρατηρήσεις και αναστοχασμός εκπαιδευτικών πρακτικών), συνηγορώντας στην ανάπτυξη περιεχομένου που να ανταποκρίνεται στις ανάγκες παιδιών προσχολικής ηλικίας (Χατζηγεωργίου, 2004; Μόκιας, Σιάτρας & Μιχαλοπούλου, 2023β).

Συμπερασματικά, οι μεταρρυθμίσεις των Π.Σ. στο πεδίο «*Ιστορία και Πολιτισμός*» για την προσχολική εκπαίδευση είναι σημαντικό να συμβάλουν στην αποδόμηση του αφηρημένου ακαδημαϊκού «λόγου» και στην ενίσχυση της ενεργούς συμμετοχής των παιδιών στη βίωση του παρόντος, στην αντίληψη του παρελθόντος και τη διαμόρφωση του μέλλοντός τους (Φαρδή, 2013). Αυτό προϋποθέτει συγκεκριμένο στοιχείο από το παρελθόν και το παρόν με τα οποία τα παιδιά έρχονται σε επαφή, καθώς και μεταστροφή του περιεχομένου της επιστήμης της ιστορίας στον «λόγο» των καθημερινών πρακτικών εμπειριών, ώστε τα μικρά παιδιά να μπορούν να πορεύονται προς το μέλλον, αναπτύσσοντας βασικές γνώσεις και ικανότητες για το σήμερα και το χθες (Cooper, 2018). Με άλλα λόγια, στο επίκεντρο θα πρέπει να βρίσκεται η ενεργή εμπλοκή των παιδιών στη διαμόρφωση οικείου περιβάλλοντος μέσω της διασύνδεσης της ιστορικότητας με την παιδική ηλικία (Ρεπούση, 2020). Με αυτόν τον τρόπο, η εκπαιδευτική διαδικασία μπορεί να συμβάλει στην προαγωγή της δημοκρατικής πολιτότητας, αναδεικνύοντας ουσιαστικές αλλαγές στην εκπαίδευση, τη μάθηση, τη σκέψη και την ενεργή συμμετοχή των νέων ανθρώπων στη διαμόρφωση της κοινωνίας των πολιτών (Κουσελίνη & Θεοφιλίδης, 1998; Chapman, 2021).

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Apple, M. (1993). *Εκπαίδευση και εξουσία*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Bassok, D., & Rorem, A. (2014). Is kindergarten the new first grade? *AERA Open*, 2(1). Retrieved from <https://doi.org/10.1177/2332858415616358>
- Bazzul, J. (2012). Οι έννοιες του λόγου και της υποκειμενικότητας στη μελέτη των αναλυτικών προγραμμάτων και σχολικών εγχειριδίων φυσικών επιστημών: Μια προσέγγιση με βάση το έργο του Michel Foucault. *Διδασκαλία των Φυσικών Επιστημών: Έρευνα και Πράξη*, 40-41, 55-72.
- Beghetto, R. A. (2010). Creativity in the classroom. In J. C. Kaufman & R. J. Sternberg (Eds.), *The Cambridge handbook of creativity* (pp. 447-463). London: Cambridge University Press. Retrieved from <https://doi.org/10.1017/CBO9780511763205.027>
- Chapman, A. (Ed.). (2021). *Knowing history in schools: Powerful knowledge and the powers of knowledge*. London, UK: UCL Press. Retrieved from 10.14324/111.9781787357303
- Cooper, H. (2018). What is creativity in history? *Education 3-13*, 46(6), 636-647. Retrieved from 10.1080/03004279.2018.1483799
- Espinosa, L. M. (2005). Curriculum and assessment considerations for young children from culturally, linguistically, and economically diverse backgrounds. *Psychology in the Schools*, 42(8), 837-853. Retrieved from <https://doi.org/10.1002/pits.20115>
- Pechtelidis, Y., & Stamou, A. (2017). The 'competent child' in times of crisis: a synthesis of Foucauldian with critical discourse analysis in Greek pre-school curricula. *Palgrave Communications*, 3, 17065. Ανακτήθηκε από <https://doi.org/10.1057/palcomms.2017.65>
- Rata, E. (2017). Connecting knowledge to democracy. In B. Barrett, U. Hoadley, & J. Morgan (Eds.), *Knowledge, Curriculum and Equity* (pp. 35-48). London: Routledge.
- Seixas, P., & Morton, T. (2013). *The big six historical thinking concepts*. Toronto, ON: Nelson Education.
- Siatras, A., & Koumaras, P. (2013). Science education as public and social wealth: The notion of citizenship from a European perspective. In D. Blades (Discussant), *Rethinking the citizen in science education: subjectivity, critical thinking, eco-justice, and equity. Symposium conducted at 2013 International Conference of the AERA*. San Francisco, LA. Retrieved from <https://eric.ed.gov/?id=ED543244>
- Skjæveland, Y. (2017). Learning history in early childhood: Teaching methods and children's understanding. *Contemporary Issues in Early Childhood*, 18(1), 8-22. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/1463949117692262>
- Wrigley, T. (2018). 'Knowledge', curriculum and social justice. *The Curriculum Journal*, 29(1), 4-24. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/09585176.2017.1370381>
- Βλαχάκη, Μ. (2022). Το νέο πρόγραμμα σπουδών της ιστορίας στο δημοτικό σχολείο: Επισημαίνοντας τις αντιφάσεις. *Νέα Παιδεία*, 181. Ανακτήθηκε από <https://neapaideia-glossa.gr/articles/1024/>
- Γρόλλιος, Γ. (2005). *Ο Paulo Freire και το αναλυτικό πρόγραμμα*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Γρόλλιος, Γ. (2022). Αξιολόγηση και διαφοροποιημένη διδασκαλία στα νέα προγράμματα σπουδών του δημοτικού σχολείου. *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, 73, 11-24. Ανακτήθηκε από <https://ojs.lib.uom.gr/index.php/paidagogiki/article/view/9839/9819>
- Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (Ι.Ε.Π.). (2014). *Πρόγραμμα σπουδών νηπιαγωγείου*. Ανακτήθηκε από <http://repository.edull.gr/1947>
- Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (Ι.Ε.Π.). (2021). *Πρόγραμμα σπουδών για την προσχολική εκπαίδευση*. Ανακτήθηκε από <http://iep.edu.gr/el/nea-ps-pronoli>
- Ίσαρη, Φ., & Πουρκός, Μ. (2015). *Ποιοτική μεθοδολογία έρευνας: Εφαρμογές στην ψυχολογία και την εκπαίδευση*. Αθήνα: Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. Ανακτήθηκε από <http://hdl.handle.net/11419/5826>
- Καγιαδάκη, Α. (2018). *Ιστορία και τοπική ιστορία στο νηπιαγωγείο: Θεωρητικά ζητήματα*,

- μεθοδολογικά ερωτήματα και πρακτική εφαρμογή (Αδημοσίευτη Διπλωματική Εργασία. Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Μακεδονία. Ανακτήθηκε από <https://dspace.uowm.gr/xmlui/handle/123456789/1971>
- Καραμανώλη, Ε. (2019). *Ιστορικός γραμματισμός και σχολικής ιστορία: Διδασκαλία με εστίαση στις δομικές ιστορικές έννοιες* (Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή). Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη. Ανακτήθηκε από <http://dx.doi.org/10.12681/eadd/45859>
- Κουσερή, Γ. (2021). Σύγχρονες απόψεις για τη σχολική ιστορική εκπαίδευση και το παιδαγωγικό της πλαίσιο. *Έρκυνα, Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών - Επιστημονικών Θεμάτων*, 22, 4-18. Ανακτήθηκε από <https://erkyna.gr>
- Κουτσελίνη, Μ., & Θεοφιλίδης, Χ. (1998). *Διερεύνηση και συνεργασία για μια αποτελεσματική διδασκαλία*. Αθήνα: Γρηγόρη.
- Μακαρατζής, Γ. (2017). *Η ένταξη της πολυπρισματικότητας στο μάθημα της ιστορίας: Μια έρευνα-δράση στο πρωτοβάθμιο σχολείο* (Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή). Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη. Ανακτήθηκε από <http://dx.doi.org/10.12681/eadd/40177>
- Μόκας, Α., Σιάτρας, Α., & Μιχαλοπούλου, Α. (2023α). Κριτική διερεύνηση της ενότητας «παιδί και θετικές επιστήμες» στο νέο πρόγραμμα σπουδών προσχολικής εκπαίδευσης. *Επιστήμες Αγωγής*, 2023(1), 223-244. Ανακτήθηκε από <https://doi.org/10.26248/edusci.v2023i1.1650>
- Μόκας, Α., Σιάτρας, Α., & Μιχαλοπούλου, Α. (2023β). Διερευνώντας τον «λόγο» της εντατικοποίησης του περιεχομένου στην προσχολική εκπαίδευση: Ένα πλαίσιο ανάλυσης. *Κριτική Εκπαίδευση*, 4, 58-70. Ανακτήθηκε από <http://dx.doi.org/10.26247/kritekr.4.2364>
- Πεχτελίδης, Ι. (2020). *Για μια εκπαίδευση των κοινών εντός και πέραν των «τειχών»*. Αθήνα: Gutenberg.
- Ρεπούση, Μ. (2000). Διδακτικές προσεγγίσεις της τοπικής ιστορίας: Ιστορικό ερώτημα και ανάπτυξη σχεδίων εργασίας. *Φιλολογός*, 102, 590-606.
- Ρεπούση, Μ. (2004). *Μαθήματα ιστορίας: Από την ιστορία στην ιστορική εκπαίδευση*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Ρεπούση, Μ. (2020). Διδακτική της ιστορίας-50 χρόνια μετά: Εξελίξεις, τάσεις, προοπτικές. Στο Τ. Πετρίδης & Μ. Φραγκουλάκη (Επιμ.), *Η Κλειώ πάει σχολείο II: Η διδασκαλία της ιστορίας και η δημόσια παιδαγωγική* (σσ. 37-36). Αθήνα: Όμιλος για την Ιστορική Εκπαίδευση στην Ελλάδα. Ανακτήθηκε από <https://www.aheg.gr/>
- Σιάτρας, Α. (2016). Επαναπροσδιορίζοντας την αριστεία στην εκπαίδευση: Από τη χαρismaticότητα και το ταλέντο στη διασφάλιση ισότιμων υψηλών εκπαιδευτικών αποτελεσμάτων. Στο Κ. Καρράς, Μ. Σακελλαρίου, Α. Πεδιαδίτης & Μ. Δρακάκης (Επιμ.), *Παιδαγωγική της χαράς, προς ένα αντισυμβατικό σχολείο (Pedagogy of happiness, towards an unconventional school)* (σσ. 353-368). Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης, ΠΤΔΕ, ΚΕΜΕΙΕΔΕ.
- Τοπαλόγλου, Χ. (2022). *Προφορική ιστορία και διδασκαλία της ιστορίας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση: Απόψεις εκπαιδευτικών, περιορισμοί και προοπτικές* (Αδημοσίευτη Διπλωματική Εργασία). Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Μακεδονία. Ανακτήθηκε από <https://dspace.uowm.gr/xmlui/handle/123456789/3117>
- Φαρδής, Κ. (2013). *Ιστορία και προσχολική αγωγή: Από τα αναλυτικά προγράμματα στις εκπαιδευτικές εφαρμογές* (Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή). Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη. Ανακτήθηκε από <http://dx.doi.org/10.12681/eadd/37199>
- Φαρδής, Κ. (2022). Κριτική ανάγνωση του νέου προγράμματος σπουδών για την ιστορία. *Νέα Παιδεία*, 181, 34-46. Ανακτήθηκε από <https://neapaideia-glossa.gr/articles/1020/>
- Χατζηγεωργίου, Γ. (2004). *Γνώθι το curriculum*. Αθήνα: Ατραπός.